

POGREBNI RITUALI I OBIČAJI U RIMSKOM CARSTVU

Katunarić, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:166987>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET SPLIT
ODSJEK ZA POVIJEST

IVANA KATUNARIĆ

POGREBNI RITUALI I OBIČAJI U RIMSKOM CARSTVU

ZAVRŠNI RAD

Split, 2021. godina

Odsjek za povijest

Povijest/Talijanski jezik i književnost

Povijest Grčke i Rima sa starom poviješću hrvatskih zemalja

POGREBNI RITUALI I OBIČAJI U RIMSKOM CARSTVU

Studentica: Ivana Katunarić

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Matijević

Split, 2021.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. ETRUŠČANI	2
2.1 Podrijetlo Etruščana	2
2.2 Etruščanski pogrebni rituali	3
3. Ukratko o starom Rimu	5
4. POGREBNI RITUALI I OBIČAJI	7
4.1 Ukratko o pogrebnim običajima u Rimskoj Republici	7
4.2 Pogrebne pripreme	8
4.3 Pogrebna procesija	11
4.4 Carski pogreb (<i>funus imperatorium</i>)	14
5. Vrste ukopa	16
5.1 Dječji ukopi	16
5.2 Ukop vojnika (<i>funus militare</i>)	17
6. Kršćanski pogreb	18
7. Načini ukapanja	21
7.1 Kremacija i inhumacija	21
8. Smještaj groblja	24
9. Tipovi grobnica	25
10. Važni sepulkralni spomenici	30
10.1 Reljef grobnice obitelji Haterija	30
10.2 Grobnica iz Amiterna	31
11. Zaključak	32
12. Sažetak	33
Summary	34
13. Literatura	36
14. Popis mrežnih stranica	38
15. Popis priloga	39

1. Uvod

Kao što je već poznato, područje Apeninskog poluotoka nam pruža bogat povijesni opus koji datira još u davna vremena. U ovom radu će se pobliže opisati i dati uvid u događaje i običaje u vrijeme staroga Rima. Približiti će se temi koja se veže uz smrt za vrijeme Rimskog Carstva, te opisati pogrebne rituale i običaje koji su tada bili uobičajeni.

Ovaj rad je podijeljen na više poglavlja, a započinje s Etruščanima. Također, dotiče se njihovog podrijetla te njihovih pogrebnih običaja koji su vrlo važni zbog utjecaja na Rimljane. Potom slijedi kratki uvod koji se tiče starog Rima. To je razdoblje osnutka grada Rima kojega prema predaji osniva Romul, zatim početka Kraljevstva sa sedmoricom kraljeva. Nakon pada kraljevstva, uspostavlja se Republika koja započinje 509. pr. Kr. S vladavinom Oktavijana Augusta 27. pr. Kr. počinje doba Rimskog Carstva koje traje sve do pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. po. Kr.

Tema rada se prvenstveno bazira na pogrebne rituale i običaje u Rimskom Carstvu koji su detaljno obrađeni u više podnaslova. Za početak govori o tome kako je nakon smrti pokojnika izgledala pogrebna priprema, odnosno što se radilo s pokojnikovim tijelom, tko je sve sudjelovao i gdje se pogrebna priprema odvijala. Nakon toga slijedi opis *pompe*, tj. pogrebne procesije, koja se uvelike može razlikovati, ovisno o financijskoj situaciji pokojnika i njegove obitelji.

U idućim poglavljima pozornost će se obratiti na carski pogreb, ukop koji se tiče vojnika i djece, te će jedan naslov biti posvećen opisu kršćanskog pogreba. Također, rad daje uvid na načine na koji su se ukapali stari Rimljani, odnosno jesu li preferirali kremaciju ili inhumaciju, gdje je groblje bilo smješteno te kakvi su bili tipovi grobnica. Na samom kraju rada, za primjer će se izdvojiti dva spomenika od velike važnosti vezana za sepulkralnu umjetnost, reljef grobnice *Haterija* te reljef grobnice *Amiterna*.

2. ETRUŠČANI

2.1 Podrijetlo Etruščana

Na području Apeninskog poluotoka, točnije sa središtem u današnjoj Toskani, bio je nastanjen stari narod, Etruščani, ili kako su oni sami sebe nazivali *Rasenna*.¹ Moglo bi se reći da su upravo Etruščani bili začetnici velike civilizacije u Italiji s kojom su također utjecali i na Rimljane u svim sferama života.²

Slika 1. Opseg etruščanske civilizacije i dvanaest gradova etruščanske lige

Grčki povjesničar Dionizije iz Halikarnasa (oko 60-7. g. pr. Kr.) je bio prva osoba koja se pozabavila problematikom podrijetla Etruščana. Upravo njima je posvetio šest poglavlja u svojoj prvoj knjizi *Rana povijest Rima*. Kako su postojale mnoge teorije koje su Etruščane povezivale s narodima Pelazga i narodima Lidije, Dionizije iz Halikarnasa je uz pomoć svojih informacija s kojima je u to vrijeme raspolagao, utvrdio da oni nisu narod koji se tu doselio, nego su autohtoni narod starosjedioca Italije.³ Svoje tvrdnje o njihovoj autohtonosti je temeljio na njihovoj dubokoj prošlosti i starini, a svakako jedna od bitnijih odrednica je bila jezična i kulturna izoliranost od ostalih naroda koji su tada živjeli, te o kojima je Dionizije ponešto znao.⁴

¹ M. Pallotino 1955., str. 46.

² https://www.worldhistory.org/Etruscan_Civilization/ (22. 7. 2021.)

³ M. Pallotino 1955., str. 46.

⁴ *Ibidem*, str. 47.

Što se tiče Etruščana, postoje tri glavne teorije koje su ugledale „svjetlo dana“ o njihovu podrijetlu. Temeljene su na raznim podacima o arheološkim otkrićima, književnoj tradiciji i jezičnoj usporedbi. Prva teorija Etruščanima pripisuje istočno podrijetlo, druga teorija govori kako su Etruščani sišli sa sjevera. Treća teorija podržava Dionizija prema kojoj su Etruščani autohtoni narod Italije.⁵

Moglo bi se reći da je najprihvaćenija prva teorija koja je išla u prilog arheolozima koji su se posvetili pručavanju prapovijesne Italije. Znanstvenici su bili jako iznenađeni podudarnošću tradicionalnih podataka s tzv. istočnom fazom etrurske civilizacije koja se pojavila na Tirenskoj obali između 8. i 7. st. pr. Kr. Osim toga, velikih sličnosti je bilo i u vjerskim obredima, kao što je npr. prijelaz s kremiranja na inhumaciju.⁶

2.2 Etruščanski pogrebni rituali

Pogrebni obredi kod Etruščana se najbolje mogu vidjeti na primjerima njihovih grobnica na kojima se mogu uočiti naznake vjerovanja koja se tiču buduće sudbine čovjeka, te određenih obreda i običaja koja su povezana s tim vjerovanjima.⁷

Element straha je vjerojatno igrao veliku ulogu pri načinu ukopa bližnjih. U Etruriji kao i u drevnom Egiptu, grobnici se davao izgled i oblik kuće te bi bilo uobičajeno tu grobnicu ispuniti s raznim namještajem uz još neke predmete iz kućanstva. Grobnicu je trebalo i ukrasiti s raznim ukrasima, koji su po njihovom vjerovanju nosili magično značenje. Odjeća, nakit ili oružje bi okruživali leš, a obitelj bi mrtvacu čak opskrbljivala hranom i pićem, te grobnicu ispunila statuama koje su predstavljale slugu.⁸ Taj karakter grobnica je pokazatelj postojanosti primitivnih vjerovanja koji je u to vrijeme bio uobičajen u čitavom mediteranskom svijetu.⁹

Practicirali su kremiranje i inhumaciju. Kod obreda kremacije pogrebne lomače bi se postavile blizu grobnice, te bi se tijelo spaljivalo zajedno sa žrtvenim darovima. Ono što bi ostalo nakon spaljivanja stavilo bi se u lonce od terakote ili ukrašene sanduke s reljefima ili likovima na samom vrhu. Poslije bi se stavljale u bunarske grobnice u obliku cilindra koje bi bile ukopane u zemlji ili stijeni.¹⁰

⁵ *Ibidem*, str. 49.

⁶ *Ibidem*, str. 49.

⁷ *Ibidem*, str. 168.

⁸ *Ibidem*, str. 169.

⁹ *Ibidem*, str. 169.

¹⁰ <https://factsanddetails.com/world/cat56/sub405/entry-6294.html> (14.8. 2021.)

No u Etruriji, na njenim samim počecima, bio je dominantan pogrebni obred kremiranja, odnosno spaljivanja mrtvog tijela. Etrušćani su vjerovali da kremiranje sa sobom nosi neku vrstu oslobođenja. U etrurskim grobnicama koje datiraju u razbolje kulture Villanova (900. – 700. pr. Kr.), pepeo i kosti kremiranih mrtvacu su se ponekada nalazile u urnama koje su bile u oblicima kuća ili čak u vazama koje su pokušavale zabilježiti neke od bitnih značajki umrle osobe. Iz ovoga možemo zaključiti kako su se miješala vjerovanja od najranijih razdoblja etrušćanske nacije te se možda opet htjela uspostaviti mediteranska pogrebna tradicija naspram običaja kremiranja.¹¹

Slika 2. Antropomorfizirajuća etrušćanska urna iz Chiusia

¹¹ M. Pallottino 1955., str. 170.

3. Ukratko o starom Rimu

Prije osnutka grada Rima, dijelom Italije, odnosno na području Etrurije (današnje Toskane), bili su naseljeni Etrušćani o čijem se podrijetlu i ne zna baš puno. Smatra se da osnutak Rima seže u sredinu 7. st. pr. Kr., u davnu 753. godinu, a o njegovom osnutku govori mit o Romulu i njegovom bratu Remu koji su kao novorođenčad ostavljeni na obali rijeke Tiber.¹²

Slika 3. Kapitolijska vučica s blizancima Romulom i Remom (Preuzeto iz: <https://hr.puntomarinero.com/romulus-and-remus-the-legend/>)

Rim se sastojao od više naselja koja su bila smještena na brežuljcima. Imena tih brežuljaka su: *Palatinus*, *Quirinalis*, *Viminalis*, *Capitolinus*, *Aventinus*, *Caelius* i *Esquilinus*.¹³ Jezgra grada Rima bio je brežuljak *Palatinus*. Rimom je od njegovog osnutka do 509. pr. Kr. odnosno početka Republike, vladalo sedam kraljeva. To su bili Romul, Numa Pompilije, Tula Hostilije, Anko Marcije, Tarkvinije Prisk, Servije Tulije i Tarkvinije Oholi¹⁴

Nakon pada kraljevstva, 509. pr. Kr. u Rimu se uspostavlja Republika. Na vlasti su bila dva konzula koji su se mijenjali svaku godinu dana. Postojao je Senat i narodne skupštine. To je razdoblje borbe između patricija i plebejaca jer su plebejci zahtijevali proširenje političkih prava. Plebejci su mogli služiti u vojsci i sudjelovati u narodnoj skupštini, no problem je bio taj

¹² P. Grimal 1968., str. 30.

¹³ *Ibidem*, str. 41.

¹⁴ *Ibidem*, str. 37.

što nisu mogli biti birani za konzule, niti postati članovi Senata. Rimska Republika je razdoblje koje je obilježeno mnogim ratovima a kao važnije valja istaknuti tri rata vođena protiv Kartage između 264. i 146. pr. Kr.¹⁵

Nakon nemirnijeg razdoblja dolazi zlatno doba Rima a historiografi su vrijeme od Augusta do Marka Aurelija nazvali *Pax Romana* odnosno rimski mir.¹⁶ Oktavijan u daljnjim političkim borbama 31. pr. Kr. svladava političke protivnike te preuzima vlast u Rimu. Senat mu dodjeljuje naslov *Augustus* 27. pr. Kr. što znači „uzvišen“. Time započinje Rimsko Carstvo.¹⁷ Vladao je 47 godina te tijekom svoje vladavine nastoji učvrstiti granice Carstva, u čemu uspijeva,. No svakako se može reći da su tijekom Augustove vladavine Rim i rimska kultura doživjeli najveći procvat.¹⁸

Nakon smrti cara Augusta, još uvijek je na vlasti bila Julijevsko-klaudijevska dinastija a carevi su bili: Tiberije (14. – 37. po. Kr.), Kaligula (37. – 41. po. Kr.), Klaudije (41. – 54. po. Kr.) te zadnji car Neron (54. – 68. po. Kr.).¹⁹

Potom na vlast dolazi dinastija Flavija 69. godine po. Kr. na čelu s carem Vespazijanom (69. – 79. po. Kr.). Poslije njegove smrti na vlasti su njegovi sinovi, od kojih je prvi Tit koji je ubrzo umro, 81. g. po. Kr. te ga nasljeđuje Domicijan (81. – 96. po. Kr.).²⁰ Poslije Flavijevaca dolazi pet careva iz dinastije Antonina koji su u povijesti ostali zapamćeni kao dobri carevi. To su bili: Trajan (98. -117. po. Kr.), Hadrijan (117. – 138. po. Kr.), Antonin Pio (138. – 161. po. Kr.), Marko Aurelije (161. – 180. po. Kr.) te posljednji car Komod (180. – 192. po. Kr.).²¹

Dinastija Severa upravljala je Rimskim Carstvom od 193. – 235. po. Kr. na vlasti sa sljedećim carevima: Septimijem Severom (193. – 211. po. Kr.), Karakalom (211. – 217. po. Kr.), Makrinom (217. – 218. po. Kr.), Elagabalom (218. – 222. po. Kr.) koji se naposljetku pokazao kao vrlo nesposoban vladar. A kao posljednji vladar dolazi Aleksandar Sever (222. - 235. po. Kr.).²² Od 284. – 305. na vlasti je car Dioklecijan, porijeklom iz provincije Dalmacije te tokom svoje vladavine osniva *tetrarhiju*, odnosno „vladavinu četvorice“. Poslije Dioklecijana poprilično dugo vlada Konstantin Veliki, koji je Milanskim ediktom iz godine

¹⁵ N. A. Maškin, 1985, str. 90.

¹⁶ N. A. Maškin, 1985., str. 258.

¹⁷ P. Lisičar, 1971., str. 381.

¹⁸ P. Lisičar, 1971., str. 380.-384.

¹⁹ *Ibidem*, str. 412.-417.

²⁰ *Ibidem*, str. 423.

²¹ *Ibidem*, str. 424.-431.

²² *Ibidem*, str. 431.-436.

313. prekinuo progon kršćana te se i sam prije smrti pokrstio. Umire u Nikomediji u dobi od 66 godina.²³

S vremenom Rimsko Carstvo je sve više slabilo. Car Teodozije (379.-395. po. Kr.) podijelio je Carstvo na Istočno Rimsko Carstvo i Zapadno Rimsko Carstvo. Međutim, prodori Huna, Vandala i Gota su bili sve učestaliji što i nije činilo neku povoljnu situaciju. Germanski vojskovođa Odoakar je zauzeo grad Ravenu i tako zbacio s vlasti Romula Augustula, ujedno zadnjeg zapadnorimskog cara, što označava pad Zapadnog Rimskog Carstva 476 po. Kr.²⁴

4. POGREBNI RITUALI I OBIČAJI

4.1 Ukratko o pogrebnim običajima u Rimskoj Republici

Tijekom vremena Republike, pogrebna praksa je bila uvelike diktirana od strane društva. Društvo si je međusobno nametalo što veće ideje za prikaz svog luksuza i individualnosti te se na taj način stvarala određena društvena konkurencija. Kao na primjer grobnica Cestiusa u obliku piramide i grobnica Eurisaka u obliku krušne peći, o kojima ću ponešto napisati u idućim poglavljima. Upravo one ističu taj individualizam koji se želio iskazati putem grobnica. Mnogi građani nisu imali financijske mogućnosti za izgradnju takvih monumentalnih grobnica te bi bili zakopani na mjestu bez ikakvog oblika i značajnog grobnog spomenika. Istakao bi se samo biljeg s osnovnim biografskim podacima da se može signalizirati kako su na tom mjestu prisutni ljudski ostatci.²⁵

Groblja kasne Republike su bila načinjena od pojedinačnih blokova postavljenih jedan pored drugog sa strogim propisanim natpisima o zabrani pokopa posmrtnih ostataka na zemljištu koje pripada nekoj drugoj osobi. Stoga se smatra da je bilo malo moguće da se skromniji pokopi nižih slojeva i ostalog djela stanovništva izvrše pokraj monumentalnih grobnica. Veliki utjecaj na oblikovanje pogrebnih aktivnosti je imala potreba da se posmrtni ostaci osiguraju odgovarajućim pokopom te određenim ceremonijalnim obredima. Pripadnici nižeg sloja su imali relativno slična uvjerenja kao bogati sloj građanstva, a to se osobito može

²³ *Ibidem*, str. 485.-496.

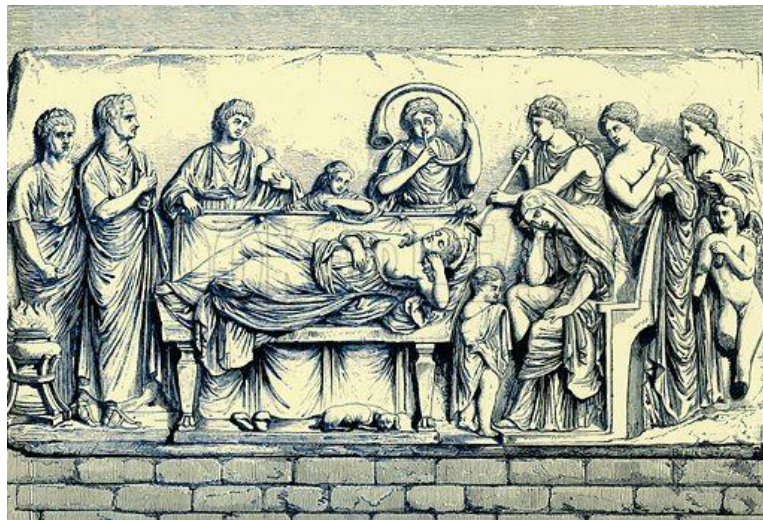
²⁴ *Ibidem*, str. 498.-506.

²⁵ E.-J. Graham 2006., str. 113.

vidjeti u brizi koja se posvećivala pokopu. Sprovod je također bio jako bitan za održavanje određenog društvenog položaja pojedinca.²⁶

4.2 Pogrebne pripreme

Za stanovnike Rimskog Carstva sprovod je smatran jednim od najbitnijih rituala. Upravo sprovodi u svim kulturama omogućuju ljudima da se oproste od svojih bližnjih.²⁷ Postojali su određeni zahtjevi kako bi umiruća osoba ostvarila što „bolju smrt“. Neki od zahtjeva su oni koji navode da umirući treba biti kod kuće ili barem sa svojim bližnjima, treba biti odlučan i hrabar te izgovoriti nešto mudro ili pak duhovito na rastanku. Poljupcem bi se hvatao posljednji dah osobe na samrti, to je najčešće činio netko blizak, po mogućnosti majka ili supružnik. Glasno se zazivalo ime pokojnika (*conclamatio*) u trenutku prije nego što bi umirući zatvorio oči.²⁸

Slika 4. Prikaz zazivanja pokojnika (*conclamatio*) u trenutku smrti

Pozdrav koji se uzvikivao bio je *Have* ili *Vale*.²⁹ Tijelo bi se potom opralo u toploj vodi, pomazalo uljima, te ukrasilo cvijećem. Simbolično se u usta pokojnika stavljao novčić koji je predstavljao kartu za brodara u Hadu.³⁰ Ovaj običaj bio je prisutan u cijelom carstvu te se smatra da je preuzet iz grčke mitologije i na taj način uveden i u Rim.³¹ Priprema tijela tradicionalno je bila propisana ženama u kući no mogli su se zaposliti i posebni radnici zvani *pollinctores*.

²⁶ *Ibidem.*, str. 113.

²⁷ V. M. Hope 2009., str. 66.

²⁸ *Ibidem.*, str. 50.

²⁹ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 40.

³⁰ V. M. Hope 2009., str. 71.

³¹ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 40.

Smatra se da su to ime dobili po prahu odnosno peludi koja bi se nanosila na lice pokojnika kako bi se prekrila promjena boje lica u vrijeme smrti. Kada bi se priznala smrt bližnjeg, to je označavalo da je obitelj postala *familia funesta* što znači da je dužna provesti sprovod i nije im bilo dozvoljeno obavljati neke od uobičajenih i dnevnih aktivnosti. Zbog prisutnosti leša u kući bio je također prisutan i osjećaj zagađenja kako fizičkog tako i duhovnog, a rituali koji su se obavljali nastojali su suzbiti to „zagađenje“.³²

Stari Rimljani su smrt smatrali zagađujućom kako u vjerskom tako i u kulturnom smislu. Kada bi netko umro, gađenje bi trajalo tijekom cijelog perioda žalovanja što je obično značilo devet dana, te bi u tom periodu kontaminirala žive. Smatrali su da se samo posebnim postupkom pročišćavanja može prekinuti to zagađenje. Prema njihovim uvjerenjima zagađenje dovodi do negativnog učinka na međuljudske odnose ali dakako i na prekid kontakta s bogovima. Također oni koji su smatrani zagađenima nisu bili u stanju obavljati određene poslove te prinositi žrtve, te bi tako ugrožavali svoje građanske funkcije.³³ Prema Pliniju Starijem, svećenici i drugi duhovni vođe nisu smjeli doći u kontakt s mrtvima da se ne bi kontaminirali, a kontaminacija se prenosila najčešće dodiranjem, iako u slučaju svećenika kontaminacija se mogla dogoditi i na neposredan način odnosno ako bi pogledali u mrtvu osobu. Također vrlo bitno je bilo da svećenici ne jedu grah, čak niti da ga diraju jer su neke filozofske skupine smatrale da se u grahu nalazi duša mrtvih.³⁴

Dakako, postojale su određene iznimke, kao na primjer ako bi smrt nastupila u kućama svećenika ili službenika. Također, nije se smatrala uzrokom zagađenja smrt djece prije puberteta, sve dok su tijela brzo pokopana ili kremirana noću. Što se tiče vojnika u vrijeme rata, mogli su se obešteti od zagađenja. Upravo zagađenje je utjecalo na obavljanje pogrebnih obreda, između ostalog osobe u određenim zanimanjima kao što su svi članovi pogrebnog društva, smatrani su trajno zagađenim te su morali živjeti u izolaciji.³⁵

Nadalje, što se tiče priprema za pogreb, pokojnici slabijeg imovinskog stanja bili su zamatani u crnu tkaninu iako je za ukop bila najpoželjnija bijela toga, ako su si je mogli priuštiti. Tijelo se ukrašavalo raznim amblemima i počastima koje je pokojnik zaslužio tijekom svog

³² V. M. Hope 2009., str. 71.-72.

³³ F. P. Retief, L. Cilliers 2010., str. 129.-130.

³⁴ *Ibidem*, str, 130.

³⁵ *Ibidem*, str, 130.

života. Kao upozorenje na leš unutar kuće, u zemlju ispred ulaznih vrata zabijale bi se grančice čempresa ili planinskog bora.³⁶

Nakon što bi tijelo pripremili za pogreb, tijelo pokojnika bi se postavilo odnosno izložilo u atriju kuće (*expositio*). Tijelo bi se položilo na pogrebni ležaj (*lectus funebris*) s tim da su noge trebale biti okrenute prema vratima.³⁷ Taj položaj je zapravo ukazivao da smrt koja je nastupila nije bila nasilna.³⁸ Pogrebni krevet (*letto funerario*) je bio uobičajen za bogatiji dio rimskog stanovništva. A tijelo bi bilo spaljeno zajedno sa pogrebnim krevetom ako se radio obred incineracije, i taj običaj je preuzet od Grka.³⁹ Nadalje, oko pokojnika bi se postavilo cvijeće i tamjan, dok je kućanstvo oplakivalo umrlog i tugovalo, posjetitelji bi izražavali sućut.⁴⁰

Tugujuća rodbina bi intonirala žalobne pjesme praćene uz zvukove tibije (*tibia*). Bilo je uobičajeno da prvo pokojnikova majka ili sestra izvode pjesme uz glasno izgovaranje tužaljki te uobičajeno udaranje o grudi i grebanje obraza noktima, no to se ponekad smatralo kao nedolično ponašanje i bilo je zabranjeno *Zakonikom dvanaest ploča*⁴¹, stoga su se unajmljivale narikače. Ponekad su bili unajmljeni i glumci ili lakrdijaši (*scurrae, histriones*), a jedan od njih bi predstavljao pokojnika koji je za zadatak imao oponašati pokojnika odnosno njegove riječi i djela, takav tip glumca bi se zvao *archimimus*. Prije smrti pokojnik bi znao u svojoj oporuci osloboditi veliku većinu svojih robova kako bi uveličao svoj pogreb, ujedno bi ti oslobođeni robovi na pogrebu nosili kapu oslobođenika (*pileati*).⁴²

U vrijeme dok je leš bio izložen ispred kuće, smišljao bi se plan za sprovod. Kod imućnijih obitelji upotrebljavali su se navjestitelji koji bi objavljivali smrt osobe na ulicama grada kako bi potakli što više ljudi da prisustvuju pogrebu. Naime, najava smrti je naslikana i na zidu kuće u Pompejima. Vrijeme od trenutka smrti do pogreba bi bilo drugačije, zavisi od obitelji, no za obitelji koje su živjele jednostavno, sprovod bi najčešće uslijedio brzo nakon smrti, zbog toga što bi smatrali da je prikaz tijela bio nehigijenski i nepraktičan. A što se tiče višeg sloja društva odnosno elite, kod njih je tijelo moglo biti izloženo čak i do tjedan dana.

³⁶ *Ibidem*, str. 138.

³⁷ V. M. Hope 2009., str. 72.

³⁸ F. P. Retief, L. Cilliers 2010., str. 138.

³⁹ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 89.

⁴⁰ V. M. Hope 2009., str. 72.

⁴¹ Zakonik dvanaest ploča (*Leges duodecim tabularum*) je prva kodifikacija rimskog prava kojeg je sastavilo deset članova komisije 451. -450. g. pr. Kr. a zove se tako upravo zato što je objavljen na rimskom forumu na dvanaest ploča. Zakonik dvanaest ploča. Preuzeto iz: P. Lisičar, 1971., str 297.

⁴² K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 43.

Kroz kontakt s Egiptom, Rimljani su poznavali i još jedan običaj, balzamiranje ili mumifikaciju no to se nikada nije pretežito opsežno ustalilo na području Rima.⁴³

4.3 Pogrebna procesija

U staro rimsko doba pogrebi noću bili su uglavnom predodređeni samo za djecu i siromašne, koji nisu imali dovoljno financijskih sredstava da bi sebi omogućili pogrebnu povorku.⁴⁴ Prije početka pogrebne procesije (*pompa funebris*) koja bi išla sve od pokojnikove kuće do nekropole, pokojnike koji su bili imućniji bi se iznosilo na krevetu (*feretrum*).⁴⁵ Dok su pak leševi siromašnijih slojeva izneseni na običnim mrtvačkim nosilima koji su se nazivali *sandapilla* a za njihovo iznošenje bili su zaduženi *vespae* odnosno nosači koji su ime dobili zbog toga što je bio običaj mrtve iznositi tijekom noći.⁴⁶ Dakako, pogrebna procesija je bila luksuz koji je siromašnima bio nepotreban financijski izdatak. Potrebitima su osnovnu pogrebnu opremu omogućavali članovi pogrebnog kolegija.⁴⁷

Pogrebna procesija bila je praćena uz žalobno pjevanje i glazbu u kojoj su sudjelovali razni glazbari kao što su: *cornicines*, *liticines*, *tibicines*. Pjevale su se tužne pjesme u čast pokojnika zvane *naenia*, njih su izvodile unajmljene narikače (*praeeficae*).⁴⁸ Najbliži muški članovi obitelji ili tek oslobođeni robovi bili su zaduženi za nošenje mrtvačkog nosila tijekom procesije.⁴⁹ Svi sudionici sprovoda bili su odjeveni u tamnu odjeću, pretežito crne boje (*atra*).⁵⁰

Slika 5. Prikaz pogrebne procesije

⁴³ V. M. Hope 2009., str. 73.-74.

⁴⁴ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 42.

⁴⁵ J.M.C. Toynbee 1971., str. 46

⁴⁶ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 44

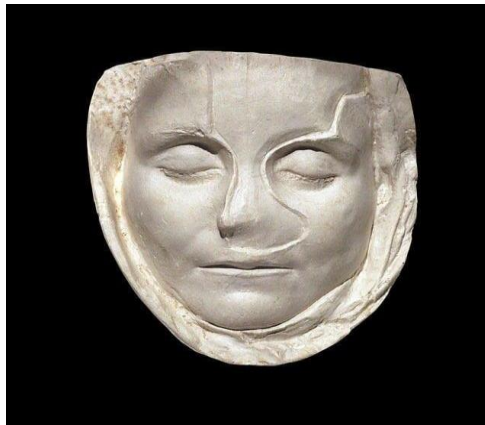
⁴⁷ V. M. Hope 2009., str. 76

⁴⁸ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 42.

⁴⁹ J.M.C. Toynbee 1971., str. 46

⁵⁰ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 44

Većina osoba koja bi došla na pogreb nije bila tu samo kako bi tugovala i izrazila svoje žaljenje obitelji već da bi bila zabavljena. Zato su bogatiji građani u svojim procesijama imali spektakularne parade u kojima bi sudjelovali glumci noseći maske izrađene odljevom lica bogatih pokojnika, takozvane *imagines* koje bi predstavljali pretke umrlih. Na taj bi način glumci noseći masku pokojnika imali mogućnost barem predstavljanjem i glumom, vratiti ga u život kao i njegove pretke i tako veličati slavu te obitelji. Tako je procesija isprepletanjem svih tih rituala mogla biti pomalo mračna no s elementima koje pružaju glazbari i glumci postigla bi efekt karnevala.⁵¹

Slika 6. Prikaz maske (*imagines*) kakve su koristili glumci

Postoji i drugi element koji su uzvanici osobito voljeli a to su bili pogrebni govori u čast pokojnika (*laudatio*), izvodili bi se pred govornicom (*rostra*) na Forumu u slučaju da je pokojnik bio osoba od veće važnosti.⁵² Ti govori su imali jačinu kojima bi izazvali suosjećanje i tugu ne samo članovima obitelji već svim uzvanicima koji su prisustvovali pogrebu.⁵³

Nakon što bi se održao govor pokojnika bi se odnosilo na mjesto vječnog počinka te bi tu započeo obred kremacije ili inhumacije. Na groblju bi se prinisile žrtve i to *Cereri*⁵⁴. Žrtvovali su životinje, a najučestalija žrtva je bila svinja odnosno *porca presentanea* od koje bi se jedan dio kremirao zajedno s pokojnikom dok je drugi dio bio namijenjen Cereri. Drugi dio postavio bi se na žrtvenik na kojem bi se spalio. Ono što bi ostalo služilo je kako bi se obitelj i

⁵¹ V. M. Hope 2009., str. 74

⁵² K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 45

⁵³ V. M. Hope 2009., str. 89

⁵⁴ Cerera je jedno od najstarijih italskih božanstava, potvrđeno natpisima iz kasnog 7. st. pr. Kr. Tellus (Terra Mater) se veže uz nju kao božanstvo poljoprivredne plodnosti. U davna vremena štovane su u svetkovinama *Feriae Sementivae* i *Sacrum Cereale*. Ona u potpunosti odgovara prikazu grčke božice Demetre što je vidljivo u prikazima Cerere iz 3. st. pr., I. Matijević, A. Kurilić, 2011., str. 134.–135., Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112053, (23. 8. 2021.)

okupljeni počastili nakon pogreba. Naravno, nisu svi bili u financijskoj mogućnosti imati tako veliku i bogatu žrtvu, stoga bi umjesto nje kao žrtvu nudili vino, tamjan i žito i taj ritual se naziva *libatio*. Kada bi se prenošenje žrtve završilo tijelo više nije moglo sudjelovati u obrocima živih ljudi jer je smrt značila prelazak na drugu stranu.⁵⁵

Pokojniku je trebalo nakon ukopa u grob staviti grobne priloge, jer se smatralo da ima iste potrebe pod zemljom kao i kada je bio među živima. Zbog toga kraj njega su postavljene mnoge stvari kao što su: odjeća, dragulji, posude i hrana. Naravno to sve zavisi od zanimanja pokojnika, naime da je pokojnik bio vojnik u grob bi mu se postavljalo njegovo oružje kao što bi se i obrtniku postavljao njegov alat. Žene su uz sebe imale toaletne potrepštine dok su djeca imala igračke. Kao zaštitu od štetnih i zlih stvari skupa s ostalim pokojnikovim potrepštinama, stavljene su i amajlije.⁵⁶

Na isti dan kada bi pogreb završio na grobu pokojnika bi se jelo pogrebno jelo (*silicernium*) koji je bio jedan od rituala a hranu i piće bi ostavili na grobu za pokojnika. Postojala je još i *cena novendialis* odnosno gozba koja bi se održavala deveti dan nakon pogreba i ujedno označavala kraj žalosti. Dakako, prestanak žaljenja nije značio da su mrtvi sada potpuno zaboravljeni, naprotiv, postojali su i slavili se rođendani umrlih te dva važna vjerska festivala *Parentalia* i *Lemuria*. U vrijeme festivala *Parentalia*, ljudi bi posjećivali grobove svojih bližnjih koji su ih napustili te bi im donosili na grob kao dar hranu, cvijeće te bi kasnije objedovali. Upravo u tu svrhu neke luksuznije grobnice bi čak imale ugrađenu kuhinju i bunar.⁵⁷

Lemuria je bilo slavlje posvećeno kultu Lemura odnosno lutajućim sjenama osoba koje su prerano napustile ovozemaljski svijet, a u to doba su pohodili svijet živih. Navodno je tu svečanost uveo Romul zbog toga što je ubio svojeg brata Rema, te je na taj način želio smiriti njegov duh.⁵⁸

Pogreb bi se raspustio tako što bi narikača ili neka druga osoba izgovorila riječi *Ilicet, Ire licet*, a pokojnika bi se na kraju pozdravilo sa *Vale!*⁵⁹ Nakon pogreba uslijedilo bi vrijeme za pročišćavanje zvano *suffitio* koje je bilo propisano Zakonom zbog toga što su, kao što sam već navela prije, vjerovali da smrt donosi zagađenje. Pročišćavanje bi bilo obavezno svima koji su taj dan bili na pogrebu, a čistili bi se tako što bi se morali prskati vodom iz lovorove grane a

⁵⁵ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 45

⁵⁶ F. Cumont, 1922., str. 49.

⁵⁷ J. Wachter, 2002., str. 813-814.

⁵⁸ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str 33.

⁵⁹ *Ibidem*, str. 47.

također su morali i prolaziti kroz vatru. A što se tiče svojih domova, trebali bi ih očistiti i pomesti s posebnom metlom.⁶⁰

4.4 Carski pogreb (*funus imperatorium*)

„U doba Carstva, javni pogrebi u Rimu su bili rezervirani gotovo isključivo za careve i članove njihovih obitelji.“⁶¹ Nakon proglašenja smrti cara nastupio bi *Iustitium*, a to je bio zakon prema kojem se zahtijeva potpuni prestanak svih javnih i pravnih poslova u gradu Rimu. Carski pogrebi uzimali su za primjer način pogreba elitnih slojeva društva tijekom vremena Republike što bi značilo da su se carski pogrebi također sastojali od svečanih govora na Forumu te parade s maskama odnosno *imagines*. Kasnije su ovi rituali pomalo počeli nestajati kod članova elite jer se nisu željeli na taj način uzdizati iznad carskih obitelji. Za cara bi se smatralo da nije umro već da je besmrtn.⁶²

Sahrana bi započela tako da bi se kauč/nosilo odnijelo ulicom *Via Sacra*, te bi se izložilo na Forumu. Na skalama s jedne strane kauča bilo je mjesto za skupinu mladih koja je pjevala svečane himne i pjesme u čast pokojnom caru dok je druga strana bila predodređena za jednu od uglednih žena. Na Marsovom polju, gdje bi se tijelo poslije prenijelo, bila je podignuta velika četvrtasta lomača. Lomača je bila ispunjena snopom grančica a izvana ukrašena raznim slikama, kipićima od slonovače te zlatom. Slika cara bi se nalazila na kauču koji je smješten na drugi kat lomače i tu bi se najčešće stavljale sve vrste začina, voća, masti, začinsko bilje te sokovi. Svi bi u čast caru donosili poklone na pogreb. Nadalje, kada bi se sve ispunilo s poklonima održao bi se konjički mimohod koji bi u ritmu jahao oko lomače.⁶³ Unajmili bi se i posebni gladijatori svrstani pod jedinstveni naziv *bustuarii* koji bi se borili oko lomače. U starija vremena bi se na lomači žrtvovali i robovi jer se smatralo da bogovi *Mani* vole krv.⁶⁴ Na kraju bi se lomača zapalila a tu čast je imao novi car, dok bi ostali ljudi palili lomaču s drugih strana. Običaj je također bio s najvišeg kata lomače pustiti orla koji bi odletio prema nebu, što je simbolično značilo da ta ptica prenosi carevu dušu prema „raju“.⁶⁵

Car August (14. po. Kr.) ostavio je Liviji i njezinome sinu Tiberiju upute za organizaciju svoga pogreba koji je trebao biti tradicionalan, ali i impresivan. Nosilo je moralo biti napravljeno od bjelokosti i zlata te pokriveno zavjesama ljubičaste boje. Sve je bilo ukrašeno

⁶⁰ F. P. Retief, L. Cilliers 2010., str. 141.

⁶¹ J. M. C. Toynbee 1971., str. 56.

⁶² V. M. Hope 2009., str. 91.

⁶³ J.M.C. Toynbee 1971., str. 60

⁶⁴ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 46

⁶⁵ V. M. Hope 2009., str. 92.

likovima cara koji su napravljeni od zlata i voska, a brojne maske bi prikazivale pretke carske obitelji. Kada bi se tijelo prevezlo na Forum, izrekla bi se dva govora nakon čega bi se tijelo prevezlo na Marsovo polje gdje bi se kremiralo. Augustova udovica Livija bi pet dana ostala pokraj lomače, a konjanici bi onda pokupili ostatke kostiju te ih smjestili u carski mauzolej. Naravno, i na Augustovom sprovodu se orao puštao s lomače, kako bi prenio njegovu dušu na nebo. Taj element se nazivao *apoteoza* te je označavao ideju prijelaza iz čovjeka u boga. Dakako, carevi su morali biti dobri vladari tijekom života da bi uopće zaslužili dostojan i impresivan pogreb. Dobra vladavina označavala je svaki aspekt dobrog sprovoda pa čak i mogućnost božanstva, dok je loša vladavina označavala sramotnu smrt, zlostavljanje leša te sprovod bez ikakvih povlastica.⁶⁶

Slika 7. Prikaz kremacije cara te ispuštanje orla

⁶⁶ *Ibidem*, str.91-92.

5. Vrste ukopa

5.1 Dječji ukopi

Smrt djece, a posebice novorođenčadi bila je vrlo česta pojava u antičko rimsko doba, toliko česta da jednostavno nije imalo smisla oplakivati svako dijete. No bez obzira na to, postoji mnoštvo dokaza koji ukazuju na to da su roditelji ipak često tugovali za svojom djecom. Filozofsko stajalište oko smrti djece je bilo takvo da je smatralo kako smrt treba prihvatiti kao izbor prirode te da bi se roditelji trebali usredotočiti na svoju drugu djecu i buduće bebe. Smatralo se također da umrla djeca svakako nemaju udjela na zemlji te da zbog toga za njima ne treba žaliti.⁶⁷

Duše djece i nevinih koji su umrli nasilnom smrću, isključene su iz podzemlja dok se ne ispuni njihov prirodni trenutak smrti. Upravo zbog toga, njihovi pokopi su se morali odvijati noću, tiho te brzo uz svjetlo baklji (*funus acerbum*). Tek rođena djeca se smatraju nečistom i tada još ne pripadaju obitelji. Tek nakon nekoliko dana života provodio se obred koji se naziva *primordia*. To je obred pročišćenja tek rođenog djeteta koji se odvijao tako da bi dijete kupali u vodi. Obred bi se kod djevojčica obavljao osmoga dana od rođenja, a kod dječaka devetog dana. Obred kupanja u vodi se naziva *lustratio*. Taj običaj pročišćenja bi mogli usporediti s kršćanskim obredom krštenja s kojim se oslobađa od istočnog grijeha. Kod ukopa djece imamo praksu koja se naziva *suggrundaria*. Prema toj praksi djeca odnosno dojenčad bi se ukapala unutar ili blizu zidova kuća a tijelo bi se stavljalo u neku vrstu posude. Prema Rimljanima imamo *arpaga* i *rapte*. *Arpaga* su bila djeca koja su umirala u kolijevci te se za njih ne bi održavali pogrebi niti bi im tijela bila kremirana ni ukapana. Također, za njih se nisu podizali nadgrobni spomenici, za razliku od *rapti* odnosno djece s 40 ili više dana koja su mogla biti i ukapana i kremirana.⁶⁸

Djeca koja bi umrla a ne bi još napunila niti četiri dana mogla su biti ukapana kući.⁶⁹ Što se tiče starije djece, naročito one djece koja su na pragu punoljetnosti i u koje se već dosta uložilo, za njima je bilo prihvatljivije tugovati. To se ponajviše može razaznati iz nadgrobni natpisa kojih je puno više nego li onih za malenu djecu i dojenčad. Nadgrobni natpisi u većem broju prikazuju dječake što ukazuje na to da su dječaci bili cjenjeniji od djevojčica.⁷⁰

⁶⁷ *Ibidem*, str. 137.

⁶⁸ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 48.-49.

⁶⁹ F. P. Retief, L. Cilliers 2010., str. 131.

⁷⁰ V. M. Hope 2009., str. 139.

Slika 8. Reljef koji prikazuje smrt djeteta

5.2 Ukop vojnika (*funus militare*)

Vojnici koji bi izgubili život u bitci, bili bi pokopani ili kremirani zajedno. Vojnici bi također dobivali doprinose koji služe baš u svrhu kako bi mogli svojim poginulim suborcima platiti troškove sprovoda.⁷¹ Preciznije, u vojnim logorima (*castra*) koji su se nalazili širom Carstva, postojao je fond koji je služio upravo za pogrebne troškove a odvajao bi se od dijelova plaće svakog vojnika posebno. U te troškove su spadali: obredno jelo, pogreb i komemoracija.⁷²

Moglo bi se reći da je upravo za vojnike, kult mrtvih, imao posebnu važnost upravo zbog tog njihovog zanimanja u kojem su bili izloženi mogućoj preranoj smrti. Vojnici su željeli svoje tragično preminule kolege ispratiti s poštovanjem, no uvjeti na bojištu tijekom ratovanja nisu to uvijek dopuštali. Zato bi vojnike koji bi poginuli u tuđoj zemlji u vrijeme rata, kremirali ili ukapali zajedno. Kada bi im vrijeme dopuštalo, kada bi se dogodilo barem kratkotrajno zatišje na bojištu, mogli su ih i pojedinačno kremirati a zatim bi njihov pepeo odlagali u posebne posude koje bi kasnije prevezli do stalnog mjesta ukopa. Diljem Carstva postoji mnogo nadgrobnih spomenika koji prikazuju vojno osoblje i postrojbe u određenim logorima. Na tim spomenicima naglašeno je rimsko građansko pravo nekih vojnika koji bi na spomeniku bili prikazani u vojnoj ili civilnoj odjeći, a također bi ti natpisi sadržavali i ime vojnika, čin, rodno

⁷¹ J.M.C. Toynbee 1971., str. 55

⁷² K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 50

mjesto, jedinicu u kojoj je služio, koliko ima godina i koliko je godina služio vojsci te ponekad i neke druge podatke.⁷³

6. Kršćanski pogreb

Dolaskom kršćanstva polako je došlo i do promjene u grobnoj arhitekturi u rimskim selima i gradovima. Katakombe su bile najčešće mjesto gdje su se ukapale rane zajednice Kršćana i Židova koji su prakticirali individualnu inhumaciju naspram kremacije. Katakombe su se nalazile pod zemljom i izvan zidina grada te su varirale podrijetlom. Katakombe su vrlo kompleksan sustav podzemnih hodnika te su mogle imati više od tisuću kilometara koje su se protezale pod predgrađem Rima. U njih se moglo ukopati čak oko šest milijuna ljudi.⁷⁴

Pogani su bili ti koji su započeli običaj izdubljivanja ili iskapanja podzemnih grobnica u Rimu u svrhu ukopa a ne kršćani. Ono što je bilo tipično za kršćane i Židove je stvaranje velikih podzemnih grobnih prostora koji su bili rasprostranjeni na više razina. Iskopavanja su izvršavali *fossores* odnosno manualni radnici „rudari“. Nakon iskopa određenog kubikula ili galerije tijela bi se umotavala u povoje ili svečanu odjeću, ovisno o financijskim mogućnostima. A radi dezinfekcije prostora, stavljao bi se sloj vapna te su se niše zatvarale mramornim pločama ili pečenom ciglom. Česti su bili i natipisi koji bi se urezivali. Naravno urezivalo se ime pokojnika no grobovi su mogli sadržavati i neke druge izraze, na primjer: *dormit in pace, in pace Domini, in pace Christi, vivas cum Sanctis, vivas in Deo* i slično.⁷⁵

Kršćani u Rimu a i diljem Carstva nisu imali vlastiti groblja tijekom prvog stoljeća. Stoga su se ukapali u zajednička groblja koja su se nalazila na otvorenom, skupa s poganima. No oni kršćani koji su raspolagali privatnim posjedom su pokapali svoje umrle u obiteljske grobnice koje su se nalazile na površini zemlje.⁷⁶

⁷³ *Ibidem*, str. 49.-50.

⁷⁴ J. Davies 1999., str. 192.

⁷⁵ Ž. Tolić 2016., str. 140.-142. Preuzeto iz:

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=249653 (22. 8. 2021.)

⁷⁶ *Ibidem*, str. 143.-144.

Slika 9. Prikaz rimskih katakombi

Što se tiče izgleda, židovske i kršćanske galerije u katakombama su bile vrlo slične i tradicionalne. Od kraja 2. do početka 5. stoljeća nove ere, pokojnike su pokapali u *loculi* odnosno niše koje su urezane u katakombama ili u komore za dva ili više ukopa. Za dekoraciju su se koristili lukovima time stvarajući *arcosolium*⁷⁷. No sigurno najčešće korišten oblik ukopa i za kršćane i za Židove su bili *loculi*, potom arkosolije, forma pokapanja ravno u zemlju, sarkofazi te amfore.⁷⁸

Kod kršćana, katakombe su bile ukrašene biblijskim motivima dok kod Židova do relativno kasnog razdoblja nije bilo ukrasa, osim grafita i urezanih poruka koje su ostavljali njihovi ožalošćeni. Kod njih nije bilo dopušteno kremiranje tako da su se radili ukopi cijelog tijela. Mjesta ukopa su bila podijeljena, odnosno Židovi su bili pokopani u svojim grobovima a kršćani u svojim.⁷⁹

Za kršćane smrt je bila *dies natalis* odnosno dan rođenja u vječnost, što znači da se oni nisu bojali smrti nego su s radošću priželjkivali drugi svijet, dok su pogani imali strah od drugog svijeta. Kršćani nisu smatrali da mrtvi zagađuju, te su imali pozitivan pogled na pogrebe u smislu da se s njima dobiva povod za nadu a ne strah.⁸⁰

⁷⁷ *Arkosolij* (tal. *arcosolio* \approx lat. *arcus*: luk + *solium*: grob) u arhitekturi i umjetnosti je obično bio naziv za grobove koji su postavljeni u nišama te presvođeni polukružnim lukovima. Najčešće su se nalazili u rimskim katakombama. Koristili su ga kršćani, no nije bio nepoznat ni poganima. Preuzeto iz: <https://www.treccani.it/enciclopedia/arcosolio/> (22. 8. 2021.)

⁷⁸ J. Davies 1999., str. 192.-193.

⁷⁹ *Ibidem*, str. 193.

⁸⁰ *Ibidem*, str. 196.

Što se tiče pogreba, pjevali su se psalmi. Tijelo bi se opralo, pomazalo, u nekim slučajevima i balzamiralo. Vrijeme između smrti i ukopa se produžio na tri ili četiri dana u uvjerenju da tijelo ne zagađuje. Uz molitvu, i pjesme ponekad bi svećenik ili biskup nosio tijelo do groba, gdje bi pokojnik bio ukopan nakon slavljenja euharistije. Pozicija tijela u grobu je bila licem prema gore a noge usmjerene ka istoku što je predstavljalo nadu u novi život. Kada bi bila određena prilika, obitelj bi se skupila i uživala u hrani i molitvi za svoje bližnje.⁸¹

Navalom Alarikovih Vizigota te „pljačkom Rima“ 410. godine prestaje ukapanje u katakombe na području Rima te se kao na početku počinje prakticirati pokapanje na otvorenom, odnosno na zemljištu iznad katakombi. A tek mnogo godina kasnije i pokapanje unutar gradskih zidina.⁸²

⁸¹ *Ibidem*, str. 199.

⁸² Ž. Tolić 2016., str. 145. Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=249653 (22. 8. 2021.)

7. Načini ukapanja

7.1 Kremacija i inhumacija

U doba antike postojala su dva načina ukapanja koja su se prakticirala. Prvi obred je bilo spaljivanje na lomači, kremacija odnosno ritual incineracije, a zatim ritual inhumacije odnosno obred u kojem se ukapa čitavo tijelo.⁸³ Kremacija je bila jedna od dvije učestale prakse u Rimu još u 8.-7. st. pr. Kr., a taj obred je posebice prevladavao tijekom vremena Republike. Smatran je skupocjenim ponajviše zbog materijala koji se koristio tijekom obreda spaljivanja pokojnika. No bez obzira, rimsko društvo je ipak preferiralo obred spaljivanja.⁸⁴ Kremacija je vrsta prakse u kojoj se tijelo postavi na lomaču (*rogus*) te se spali. Lomače su inače građene od drvenih cjepanica, te bi se za poticanje plamena i brže gorenje dodavao papirus, drvo i tamjan. Posebno impresivna je bila lomača rimskog cara Perinaksa u obliku trokatne kule.⁸⁵ Smatra se da su se tijela spaljivala⁸⁶ jer se to smatralo prikladnijim načinom radi zaštite od zaraze.⁸⁷

Kada bi se mrtvo tijelo postavilo na lomaču, oči bi bile otvorene a oko lomače bi se postavile pokojnikove osobne stvari i razni darovi od bližnjih. U nekim slučajevima bi se ubijali i kućni ljubimci oko lomače jer je to predstavljalo ispraćaj duše u zagrobni život. Lomača bi se zapalila s bakljama a rodbina i prijatelji bi po posljednji put imenom zazvali mrtve. Nakon što bi pokojnikovo tijelo izgorjelo, pepeo bi se zalio vinom. Rodbina bi potom sakupila pepeo te ga stavljala u posebne posude izrađene od raznovrsnih materijala.⁸⁸

Naime, kao tradicija pokojniku bi se prije spaljivanja otkinuo maleni dio tijela, najčešće prst (*os resectum*) koji bi se potom tradicionalno postavio u zemlju te zakopao (*ossilegium*). Točno određeno mjesto gdje bi se tijela pokojnika palila nazivalo se ustrina (*ustrinum publicum*). Mjesto ukopa, odnosno plitki grob u kojem je tijelo spaljeno nazivao se *bustum*. Pokojnikovo tijelo bi se smještalo iznad bustuma koji je ispunjen suhim granama drveća te bi se potom izvršavao obred kremacije i nakon paljenja na pepeo bi se stavio zemljani humak.⁸⁹

⁸³ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 77

⁸⁴ *Ibidem*, str. 37

⁸⁵ V. M. Hope 2009., str. 82

⁸⁶ Informacije dobivene na temelju eksperimenta što ga je provela skupina arheologa navode da: „Proces spaljivanja tijela na lomači je trajao otprilike sedam do deset sati, u što je uključeno i vrijeme za hlađenje lomače. Za eksperiment je korišteno tijelo svinje. Temperatura je održavana na 800-900 stupnjeva kako bi ostale samo kosti nakon što bi se tijelo spalilo. Za potpuno hlađenje lomače bilo je potrebno 24 sata, a onaj dio koji je hlađen vodom iziskivao je nešto manje od jednog sata da bi se ohladio. Preuzeto iz: K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 81.-82.

⁸⁷ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 78

⁸⁸ J.M.C. Toynbee 1971., str. 50.

⁸⁹ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 86

Obitelj pokojnika sudjelovala je u početnoj ceremoniji potpaljivanja lomača a neki izvori ističu kako bi obitelj tijekom obreda kremacije ostala na području nekropole sve dok lomača ne bi izgorjela do kraja i dok se žar ne bi ohladio. Nakon što bi lomača u potpunosti izgorjela obitelj bi u urnu pokupila sav pepeo i ostatke kostiju. Također, prema navodima antičkih pisaca, idućeg dana nakon što bi lomača izgorjela, obitelj bi skupila pepeo a ostatke kostiju (*cineres*) bi prelili vinom i mlijekom što je označavalo simboliku okrijepljenja preminulog. Međutim, sva znanja još uvijek počivaju na pisanim izvorima jer nema potpuno preciznih podataka i dokaza o tome što se zaista događalo za vrijeme incineracije.⁹⁰

Negdje oko 1. i 2. stoljeća nove ere u Rimu te širom Italije, pojavio se obred inhumacije, koji je uvelike zamijenio dotadašnji proces kremiranja mrtvih. Tada se inhumacija proširila onim područjima Carstva u kojima je kremiranje već bila uobičajena i ustaljena pojava.⁹¹ U doba Rimskog Carstva, kremiranje nije bilo toliko uobičajeno sredstvo zbrinjavanja mrtvih koliko inhumacija. Što je bilo prekretnica za ovu promjenu, ne zna se, no smatra se da je to vjerojatno bilo zbog vjerskih utjecaja.⁹²

Tijekom ukopa tijelo bi se umatalo u pokrov ili bi se postavljalo u lijesove koji su mogli biti od raznih materijala kao što je na primjer: drvo, olovo, kamen ili pak od neke kombinacije materijala. Zatim bi se tijelo postavilo izravno u zemlju, a također tijelo ili lijes su mogli biti postavljeni i unutar grobnice.⁹³ Koristili su se i sarkofazi koji su bili postavljeni na razne načine bilo to vani u grobnom prostoru, umetnuti u *arcosolie*, postavljeni uz unutarnje zidove grobnice ili pak samostojeći. Postojali su jeftini i skuplji načini inhumacije no prilagođavali bi se s obzirom na nečije mogućnosti, resurse i okolnosti.⁹⁴

U zadnjem stoljeću Rimske Republike istovremeno su bili poznati obredi spaljivanja i pokopa, a za pokop se smatralo da je stariji običaj od incineracije odnosno kremiranja. Nakon nekog vremena ustalio se obred kremacije čak i u onim dijelovima Italije gdje su se prvenstveno držali pokopa.⁹⁵ Iako je bio poprilično raširen obred kremacije, židovi i kršćani su se držali obreda inhumacije.⁹⁶

⁹⁰ *Ibidem*, str. 79.-80.

⁹¹ J.M.C. Toynbee 1971., str. 33-34.

⁹² A. D. Nock 1932., str. 321.

⁹³ E.-J. Graham 2006., str. 32.-33.

⁹⁴ *Ibidem*, str. 32.-33.

⁹⁵ A. D. Nock 1932, str. 322.

⁹⁶ V. M. Hope 2009., str. 82

Kremacija se nije smatrala primitivnim obredom pokopa u Rimljana, već inhumacija, kako se doznaje iz zapisa Cicerona i Plinija. Međutim, *sepulcretum* odnosno groblje na Rimskom Forumu, koje datira od 8. do 6. stoljeća prije Krista sadrži ostatke obaju obreda. Ta dva obreda su se prakticirala istovremeno u 5. stoljeću prije Krista, što je vidljivo u Zakoniku dvanaest ploča.⁹⁷ U kasnoj Republici, prema Lukreciju, postojale su tri vrste pokopa. Te tri vrste su bile: kremiranje, inhumacija i balzamiranje, no većina rimskih obitelji se ipak držala inhumacije, osobito *Gens Cornelia*⁹⁸, čiji je Sula bio prvi kremirani član.⁹⁹

U vrijeme vladavine cara Hadrijana (117.-138. po. Kr.) došlo je do iznenadnog procvata umjetnosti rezbarenja sarkofaga i to je bio znak postupnog prelaska s kremacije na inhumaciju koji se ustalio sredinom trećeg stoljeća.¹⁰⁰ Što se tiče obreda balzamiranja, ono nije bilo tipično za područje Italije i Rima no smatrano je egipatskom praksom. Postoji nekolicina slučajeva balzamiranja u Rimu i Carstvu a jedan od poznatijih je onaj cara Nerona. Neron je dao balzamirati svoju suprugu Popeju.¹⁰¹

U Tacitovim *Analima* (Tacit, *Anali*, 446, 22-30) piše: „Po svršetku igara umrla je Popeja, zbog nenadane srdžbe svojega muža, od kojega je, trudna, udarena nogom. Ne bih, naime, povjerovao u otrov, ma koliko neki pisci o tom govorili, više iz mržnje negoli iz uvjerenja: ta bio je željan djece i zaljubljen u svoju ženu. Njezino tijelo nije uništeno ognjem, kao što je običaj u Rimljana, nego je prema običaju stranih kraljeva, ispunjeno mirisima, balzamirano i sahranjeno u grobnici Julijevaca.“¹⁰²

⁹⁷ J.M.C. Toynbee 1971., str. 39.

⁹⁸ *Gens* je u Antičkom Rimu bio naziv za zajednicu više obitelji koje su bile povezane istim imenom. *Gens Cornelia* je bila jedna od najslavnijih patricijskih obitelji u antičkom Rimu. Preuzeto iz: https://www.treccani.it/enciclopedia/gens_%28Dizionario-di-Storia%29/ (22.8. 2021.)

⁹⁹ J.M.C. Toynbee 1971., str. 39.

¹⁰⁰ *Ibidem*, str. 40.

¹⁰¹ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 39

¹⁰² *Ibidem*, str. 39

8. Smještaj groblja

Zakonik dvanaest ploča zabranjuje ukop ili kremaciju na području grada. Takve zabrane su uvedene jer je Ciceron uvidio kako može doći do potencijalne opasnosti od požara prilikom obreda kremacije odnosno spaljivanja. Također je smatrao da umrle treba što prije odvojiti od živih građana, tako da ih se što brže pokopa.¹⁰³ Strogo držanje ovog zakona značilo je da se u cijelom Rimskom svijetu groblja nalaze izvan zidina, uz ceste koje su vodile van grada i upravo na taj način su se grobovi poredali pred vratima gradova kao što su: Rim, Ostija i Pompeji.¹⁰⁴

Dakako, postojali su i izuzetci od zakona mada su bili rijetki. Ti izuzetci su se primjenjivali pretežito na značajnije građane, općenito na careve. U tom slučaju bi monumentalne grobnice bile smještene unutar gradskih zidina, te bi na taj način značajniji građani imali pravo na poseban ukop. Naime ovi izuzetci su bili značajniji za Zapadno Carstvo, dok je u Istočnom pokop unutar grada još uvijek bio jako neobična pojava. Prostor ograđen zidinama u kojem su se mogli ukopati određeni građani se nazivao *pomerium* i naravno za sve ukope ili građevine je trebala posebna dozvola. Groblja su bila jedna od značajnih karakteristika rimskog predgrađa, te se velika većina ukopa obavljala izvan pomerija. Grobna područja nisu bila ograničena tako da su mogla biti prožeta među vrtovima, vilama i trgovinama. „Korisno je spomenuti također da Rimljani nisu koristili riječ „groblje“ koja proizlazi od grčkog izraza „mjesto za spavanje“ već *coemeterium* latinsku riječ koja u to vrijeme nije označavala grobna mjesta sve dok ju kršćani nisu počeli koristiti u 3. st. pr. Kr. Dotada se riječ „nekropola“ koja na grčkom označava „grad mrtvih“, češće koristila.“¹⁰⁵

¹⁰³ V. M. Hope 2009., str. 154.

¹⁰⁴ [L'archeologia delle pratiche funerarie. Mondo romano in "Il Mondo dell'Archeologia" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/l'archeologia-delle-pratiche-funerarie_(dizionario-enciclopedico)/) (12. 08. 2021.)

¹⁰⁵ V. M. Hope 2009., str. 154.-155.

9. Tipovi grobnica

Nakon smrti najvažnija stvar koja se trebala učiniti jest odložiti mrtvo tijelo, odnosno spaliti ga ili ukopati, te nakon toga položiti u grob. Rimljanima su grobnice predstavljale vječni dom u kojem će živjeti nakon smrti. Od Egipćana i Semita su uzeli naziv *domus aeterna* koji se često nalazi na pogrebnim natpisima iz vremena Carstva, a znači upravo „vječni dom“.¹⁰⁶

Najjednostavnije i najobičnije grobnice rimskog svijeta su bile bezoblične rupe u koje su ili bile postavljene posude s pepelom i spaljenim kostima ili odložen kostur. Te vrste grobova bi bile naznačene nekakvim biljgom, a u slučaju jako siromašnih grobova to bi vjerojatno bio stojeći kamen ili lonac napravljen od gline. Pepeo i spaljene kosti nakon kremacije smještene su u terakotu ili staklenu posudu, a uz njih bi se postavila nekolicina jeftinijih grobnih predmeta. Kasnije bi se terakote ili posude stavile u kutije napravljene najčešće od glinenih tegula, velikih kamenih ploča ili pak ploča od opeke. Kada bi se tijelo inhumiralo to bi se radilo na najlaganiji način, polaganjem tijela na zemlju a potom bi se tijelo prekrilo ravnim tegulama.¹⁰⁷

Ovisno o materijalnim mogućnostima i tradiciji obitelji, izgledi grobova i grobnih mjesta su mogli biti raznoliki, a neke patricijske obitelji su mogle imati i privatne grobnice. S vremenom grobovi postaju jako monumentalni, a smatra se da su inspiraciju potražili u helenističkom herojskom grobu (*heroon*). Uvijek se vodilo računa da ima dovoljno mjesta u grobnici za obitelj koja posjećuje pokojnika te da je grobnica ukrašena raskošno. Takve raskošne grobnice su se nazivale *cephotaphion* odnosno grobnica vrt, a najbolji primjer za nju je grobnica Cecilija Metela koja se nalazi na izlazu iz Rima, duž *Via Appia*.¹⁰⁸

Slika 10. Prikaz grobnice Cecilija Metela na Via Appia

¹⁰⁶ F. Cumont 1922., str. 49

¹⁰⁷ J.M.C. Toynbee 1971., str. 101.

¹⁰⁸ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 52.-53.

S druge strane, za vrijeme Republike česte su bile grobnice (*puticuli*) koje su se nalazile na brežuljku Eksvilin koji je u to vrijeme služio kao groblje za prosjake, siromašne te neidentificirane leševe.¹⁰⁹ Inače *puticuli* su bile obične rupe u zemlji u koje su se bacali posmrtni ostaci najsiromašnijih, odbačenih robova i izopćenika. Prema Bodelu: „Procjenjuje se da bi se godišnje na ulicama Rima našlo do 1500 takvih leševa, što bi vlastima nanijelo značajne probleme.“¹¹⁰ Također ta tijela bi na ulicama uništili divlji psi, vukovi te ptice što potvrđuje priča od Svetonija u kojoj navodi kako je „jednom prilikom pas prekinuo obrok Vespazijana te mu ispustio ljudsku ruku pod noge.“¹¹¹

Pogledom na rimske grobove moglo se uvidjeti u nečiji socijalni status pogledom na raskoš grobnica, te se na taj način vidjelo da se upravo ta razlika između bogatih i siromašnih nastavlja i nakon smrti.¹¹²

Izgradnja monumentalnih grobnica je bila vrlo raširena u doba Carstva. Tu za primjer imamo obiteljske grobnice koje su građene na dva kata. One obitelji slabijeg imovinskog stanja gradile su zajedničke grobnice s više ukrašenih prostorija. U tim grobnicama postoji centralni prostor odnosno *sepulcrum* koje je bilo smješteno malo ispod razine zemlje te bi se tu trebalo spustiti malenim stepenicama. Ako je pokojnik inhumiran, njega se u mrtvačkom kovčegu stavljalo na *podium* odnosno uzdignutu platformu u grobnici.¹¹³

Ako je pokojnik bio kremiran, njegova urna se mogla staviti ili na *podium* ili *columbarium* odnosno golubinjak. To je bio smještaj za urne koje su se stavljale u niše na zidovima. Kolumbariji su bili građeni pravokutno, te su se sastojali od velikog broja niša koje su mogle biti postavljene horizontalno (*gradus*) ili vertikalno (*ordines*). Određeni kolumbariji mogli su pohraniti i do 1000 urni. Postojala je i mogućnost da se u obiteljski kolumbarij pokopa i netko tko nije član obitelji uz to da plate grobno mjesto. To je mogao postati i isplativ posao, jer je uvijek bilo onih kojima je trebalo grobno mjesto. Svaka niša je obično mogla pohraniti po dvije urne (*ollae, ollae ossuariae*) a iznad svake niše bi se nalazila mramorna ploča koja bi sadržavala ime vlasnika određene niše (*titulus*). Na urnama bi se ispisivala imena pokojnika. Te su urne mogle biti od raznih materijala kao na primjer mramor, glina, kamen.¹¹⁴

¹⁰⁹ F. P. Retief, L. Cilliers 2010., str. 134.

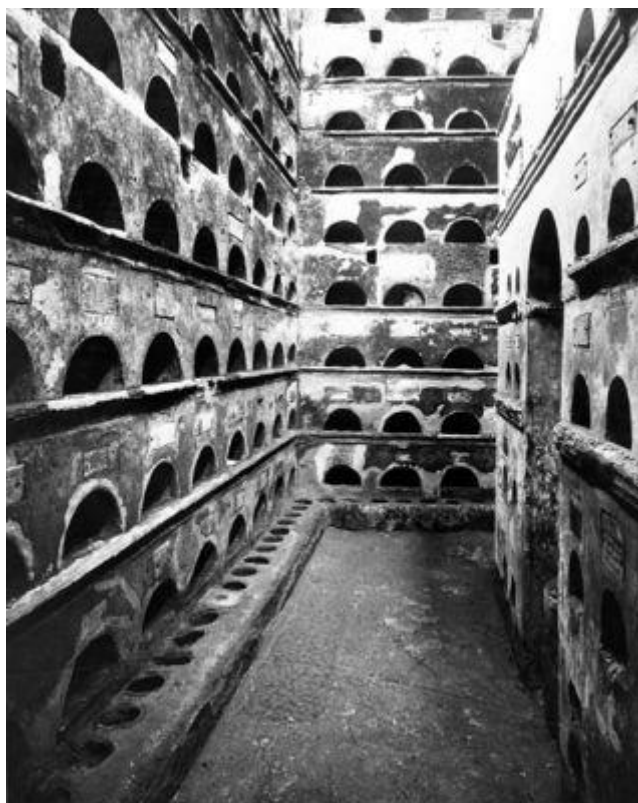
¹¹⁰ *Ibidem*, str. 134.

¹¹¹ *Ibidem*, str. 134.

¹¹² H. Lewandowski 2007., str. 77.-78.

¹¹³ K. A. Giunio, T. Alihodžić 2019., str. 53.-55.

¹¹⁴ *Ibidem*, str. 53.-55.

Slika 11. Prikaz rimskog kolumbarija

Ustaljena je bila i gradnja mauzoleja no nju su češće gradili članovi vladajućih obitelji. Augustov mauzolej je jedan od poznatijih primjera. Kupolasti brežuljak od nasute zemlje bio je smješten na Marsovu polju, a promjer mu je bio 87 m te visina oko 32 m. Bio je izdignut 12 m iznad visokog zida koji je bio u obliku valjka. Nakon što je car umro, ukrašen je njegovim likom. Mauzolej je bio predodređen za pokop svih mrtvih pripadnika julijevske dinastije. Julijevci su smatrali da njihovo podrijetlo potječe od božice *Venere*, a čemprese koji su okruživali mauzolej posvetili su upravo njoj. Kao što možemo vidjeti i dan danas, sadnja čempresa na grobljima je postala ustaljena tradicija. Što se tiče unutrašnjosti mauzoleja, sačuvani su dijelovi grobne jezgre kao i ostatci pet koncentričnih prstenova utvrđenog zida. Naime taj unutrašnji prsten je sadržavao tambur na koji bi se stavila kruna (*epithema*). Ulaz u grobnicu je bio s južne strane kroz hodnik širok 3,5 m. Također ulaz je bio utvrđen s dva obeliska a na bočnim stranama su bile ploče s tekstom Augustovih djela (*Res gestae Divi Augusti*). Godine 27. pr. Kr. započela je gradnja ovog mauzoleja, a prvi ukop je bio onaj Augustova nećaka, Marka Klaudija Marcela 23. pr. Kr. ¹¹⁵

¹¹⁵ *Ibidem*, str. 55.-57.

Slika 12. Augustov mauzolej

Dalje, spomenula bih i grobnicu Gaja Cestija koja je bila jedinstvena upravo zbog toga što je bila u obliku piramide, visoka više od 36 metara. Taj način dizajna je naravno preuzet iz Egipta.

Slika 13. Prikaz grobnice Gaja Cestiusa u neobičnom obliku piramide

Još jedna od neobičnijih grobnica je ona pekara Eurisaka koja poprima neobičan dizajn krušne peći ili stroja za miješanje tijesta kako bi na jedinstven način predstavio svoj obrt odnosno trgovinu.

Slika 14. Prikaz grobnice pekara Eurisaka

Tijekom godina izgled grobnica se mijenjao, a to se najbolje može vidjeti na primjeru groblja u Pompejima (erupcija Vezuva 79. po. Kr.) i nekropole *Isola Sacra* koja datira u 2. stoljeće naše ere. U Pompejima su postojale grobnice kružnog oblika, visoki oltari i hramovi dok je *Isola Sacra* karakteristična zbog niza kućnih grobnica koje imaju ugrađene niše za umetanje posmrtnih ostataka više ljudi. Poslije su se razvile podzemni hipogeji i katakombe.¹¹⁶

¹¹⁶ V. M. Hope 2009., str. 162.-163.

10. Važni sepulkralni spomenici

10.1 Reljef grobnice obitelji Haterija

Kao jedan od vrijednih spomenika sepulkralne umjetnosti je mramorni reljef grobnice obitelji Haterija koji potječe iz kasnoflavijevskog ili ranotrajanskog doba Rima. Nađen je uzduž *Via Labicana*, a danas se čuva u Lateranskoj palači u Rimu. Na reljefu je prikazana osoba, te možemo utvrditi da se radi o ženi s obzirom na to da nije obučena u togu. Prikazana je u ležećem stanju na leđima, polegnuta na dva madraca koji su postavljeni na drugi krevet. Pokojnica na lijevoj ruci nosi prstenje i pokrivena je od vrata do stopala.¹¹⁷

Slika 15. Prikaz reljefa grobnice obitelji Haterija

Prednji dio kreveta je prekriven zavjesom, a krevet je okružen velikim plamenim bakljama. Također oko kreveta se nalaze i unajmljene narikače (*praeficae*) s raščupanom kosom i s podignutim rukama kao da udaraju po prsima. U podnožju kreveta stoji žena koja svira frulu, te pokraj nje druga žena s velom i sklopljenim rukama. Ispred zavjese stoje četiri osobe (dva muškarca i dvije žene) za koje se smatra da su vjerojatno rodbina umrle žene. Na čelu kreveta stoje tri žene, a između baklji i svijećnjaka možemo vidjeti lik muške osobe koji hoda u lijevo

¹¹⁷ J.M.C. Toynbee 1971., str. 44.-45.

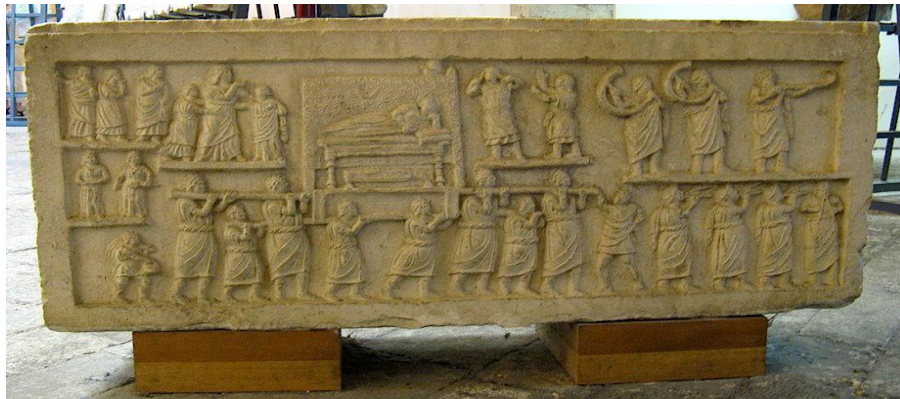
i nosi nešto na pladnju. Također u prvom planu možemo vidjeti dvije kadionice a veliki list akantusa vjerojatno stoji tu kako bi ukazao da se unutar kuće nalazi leš.¹¹⁸

10.2 Grobnica iz Amiterna

Ni manje važan nije reljef grobnice iz Amiterna, rađen od vapnenca, koji potječe iz kasnog 1. stoljeća prije nove ere, a danas se nalazi u regiji Abruzzo u Italiji. Na njemu vrlo dobro možemo uočiti da se radi o spomeniku koji prikazuje *pompu* odnosno pogrebnu povorku. Pokojnik je muškarac koji počiva na pogrebnom krevetu.¹¹⁹

Uz pokojnika prikazuje svirača flaute koji se nalazi u donjem desnom kutu te je vođa povorke koju slijedi još trojica svirača. Poviše njih se može vidjeti još ožalošćenih, od toga: tri svirača roga te dvije narikače. Ispod njih se nalazi pogrebni direktor (*disignator*) Osam osoba nosi na ramenima krevet na kojem se nalazi pokojnik koji leži na dvostrukom madracu. Pokraj kreveta nalazi se skupina od devetoro ljudi u kojoj prve tri osobe, najbliže pokojniku, predstavljaju njegovu ženu i dvije kćeri. Na reljefu su još prikazane i robinje koje oplakuju pokojnika a pri dnu imamo figuru muškarca koji nosi palmino lišće i kutijicu tamjana.¹²⁰

Nepotpuni natpis koji je pronađen u blizini reljefa pretpostavlja da je grobnicu možda naručila obitelj robovskog podrijetla jer reljef ima karakteristike tipične za umjetnost „oslobođenih“. To je bila kategorija koju su koristili bivši robovi.¹²¹

Slika 16. Reljef grobnice iz Amiternuma

¹¹⁸ *Ibidem*, str. 44.-45.

¹¹⁹ Dr. L. Taylor 2015., <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/roman-funeral-rituals-and-social-status-the-amiternum-tomb-and-the-tomb-of-the-haterii> (13. 8. 2021.)

¹²⁰ J. Bodel 1999., str. 264.-265.

¹²¹ Dr. L. Taylor 2015., <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/roman-funeral-rituals-and-social-status-the-amiternum-tomb-and-the-tomb-of-the-haterii> (13. 8. 2021.)

11. Zaključak

U ovom radu nastojala sam dati što opsežniji i bolji uvid u smrt čovjeka tijekom Rimskog Carstva kao i pogrebne rituale te običaje kojih su se pridržavali stari Rimljani. Na Rimljane su veliki utjecaj ostavili Etruščani, pa tako i što se tiče pogrebnih rituala i običaja. Smrt je jedna od stvari koja je neizbježna svakom živom biću, te od nje nitko ne može pobjeći. Općenito, Rimljani nisu previše pažnje pridavali razmišljanju o smrti no bili su uvjereni da kada duša napusti tijelo, ona postaje božanska.

Kada bi osoba napustila svijet živih, njeni bližnji su svoje žalovanje iskazivali crnom odjećom što je ostala tradicija i do danas, a bili bi isključeni iz nekih javnih događaja u zajednici. Postojalo je mnogo pravila kojih se trebalo pridržavati, kao na primjer, zabrana ukapanja mrtvih unutar grada, što je propisano *Zakonikom dvanaest ploča*. Mrtvi su se zbog toga morali pokapati izvan gradskih zidina. Pokojnikova obitelj je bila zadužena za pripremu pogreba te procesiju. Nakon procesije tijelo bi se nosilo do mjesta vječnog počinka gdje bi se kremiralo ili inhumiralo. U početku se prakticirala kremacija, a netom poslije, inhumacija. U grobove bi postavljali grobne priloge, kao na primjer odjeću i hranu, jer su smatrali da će im biti potrebna u zagrobnom životu. Također, Rimljani su umrle smatrali „zagađujućim“ te se trebao provesti cijeli postupak pročišćenja nakon pogreba.

Prema opisima rituala i običaja u ovom radu, može se zaključiti da je pogreb u nekim segmentima ostao isti sve do danas. Pokojnikovi bližnji uvijek zajedno sudjeluju u pogrebnoj pripremi tijela za pogreb, oblače se u crnu odjeću kao znak žalovanja i tuge, a grob se ukrašava s cvijećem. Na pogrebu još uvijek imamo glazbenike koji predvode procesiju uz tužne pjesme, no ipak od sprovoda se više ne radi „spektakl“ kao što bi to radili u prošlosti, imućniji građani. Naravno vrijeme koje ćemo mi provesti u žalovanju za svojim bližnjima, nije uvjetovano nekom određenom vremenskom odrednicom kako je bilo pravilo u Rimskom Carstvu, već svaka osoba za sebe ima pravo žalovati koliko hoće.

12. Sažetak

Područje Apeninskog poluotoka pruža nam uvid u jednu od najstarijih civilizacija u Europi. Naime, Etruščani su bili jedan od naroda koji je uvelike utjecao na Rimljane pa tako i što se tiče pogrebnih rituala i običaja. Samo osnivanje grada Rima možemo zahvaliti prvom rimskom kralju Romulu kojeg kasnije prati još šest kraljeva s tim da sa zadnjim kraljem Tarkvinijem Oholim, Rim prestaje biti Kraljevstvo te postaje Republika 509. pr. Kr. Nakon propasti Republike počinje Rimsko Carstvo 27. pr. Kr. uz prvog rimskog cara Augusta. Tijekom vladavine zadnjeg rimskog cara Romula Augustula dolazi Odoakar koji ga svrgava, te 476. po. Kr. pada Zapadno Rimsko Carstvo. Što se tiče glavne točke ovog rada odnosno pogrebnih rituala i običaja u Rimskom Carstvu postoji više funkcija koje su se obavljale prilikom smrti pokojnika. Sve počinje s pogrebnom pripremom, a to je ritual koji je za tadašnje stanovnike Rimskog Carstva imao posebnu važnost. To je važno upravo zbog toga što sprovodi u svim kulturama omogućuju ljudima da se oproste od svojih najbližih. Nakon što bi se tijelo pokojnika pripremlilo, odnosno opralo u toploj vodi, pomazalo uljima i ukrasilo cvijećem, izložilo bi ga se u atrij kuće. Poslije kreće *pompa* odnosno pogrebna procesija uz pratnju glazbenika, narikača i glumaca koja vodi pokojnika do njegovog vječnog počivališta gdje će se obaviti obred kremacije ili inhumacije. U to doba postojala su dva načina ukapanja koja su se prakticirala. Prvi obred je spaljivanje na lomači odnosno kremacija te obred inhumacije. Kremacija se prakticirala još u 8. – 7. st. pr. Kr., a prevladavala je i za vrijeme Republike. No, negdje oko 1. i 2. stoljeća nove ere u Rimu, te širom Italije se ustalio obred inhumacije, koji je uvelike zamijenio dotadašnji proces kremiranja mrtvih. Poslije pogreba bilo je obavezno obaviti ritual pročišćenja jer se smatralo da mrtvi zagađuju. Što se tiče smrti kod djece, to je bila učestala pojava u to vrijeme, tako da nije imalo smisla oplakivati svako dijete. Vojnici su upravo zbog svog zanimanja bili izloženi preranoj smrti, te oni koji su izgubili život u bitci bili bi ukopani zajedno. Dolaskom Kršćanstva polako je došlo i do promjene u grobnoj arhitekturi te su se rane zajednice Kršćana i Židova počele ukapati u podzemnim katakombama. Prema *Zakoniku dvanaest ploča* zabranjen je ukop unutar grada, te se groblje smješta izvan gradskih zidina. Rimljanima su grobnice predstavljale vječni dom u kojem će živjeti nakon smrti. Najobičnije grobnice rimskog svijeta su bile bezoblične rupe u koje su ili bile postavljene posude s pepelom i spaljenim kostima ili odložen kostur. Sve je ovisilo o materijalnim mogućnostima i tradiciji obitelji; izgledi grobova i grobnih mjesta su mogli biti vrlo raznoliki, a neke patricijske obitelji su mogle imati i privatne grobnice. Ustaljena je bila i gradnja mauzoleja, no nju su češće gradile vladajuće obitelji, te je najbolji primjer za to Augustov mauzolej. Sve dosad rečeno vezano za

pogrebe starih Rimljana može se iščitati iz dva vrijedna sepulkralna reljefa: reljef grobnice obitelji Haterii te reljef grobnice iz Amiternuma na kojima imamo prikaze pogrebne pripreme i procesije.

Ključne riječi: Rimsko Carstvo, smrt, pogrebni ritual, pogrebni običaj, pogrebna priprema, pogrebna procesija, kremacija, inhumacija

Summary

The region of the Apennine Peninsula gives us insight into one of Europe's oldest civilizations, with its rich history and culture. The Etruscans were one of the people who greatly influenced the ancient Romans, including their funeral rituals and customs. The very founding of the city of Rome, which can be attributed to the first Roman king Romulus, who was later accompanied by six other kings; with the last king Tarquinius Superbus, Rome ceased to be a Kingdom and became a Republic in 509 BC. A very turbulent period led the Republic to its downfall and gave rise to the Empire in 27 BC. with the first Roman emperor Augustus. The reign of the last Roman emperor Romulus Augustulus ended with the Germanic Odoacer overthrowing him, and the Western Roman Empire officially fell in 476 AD. As for the main talking points of this work, the funeral rituals and customs in the Roman Empire, we have to examine several different functions that were performed at the time of the death of the deceased. It all begins with funeral preparation, a ritual that was of particular importance to the inhabitants of the Roman Empire. The importance of funerals in all cultures comes from the human need to be able to say goodbye to their loved ones. After the body of the deceased was prepared, that is, washed in warm water, anointed with oils and decorated with flowers, it would be exposed in the atrium of the house. Afterwards, a pomp or funeral procession starts, accompanied by musicians, mourners and actors, which leads the deceased to his eternal resting place where the rite of cremation or inhumation will take place. At that time, there were two methods of burial that were practiced. The first rite is burning on a pyre or so-called cremation. Cremation was practiced as early as the 8th - 7th century BC and prevailed during the Republic. However, sometime around the first and second centuries of the new era, the rite of inhumation became established in Rome and throughout Italy, which largely replaced the previous process of cremation of the dead. After the funeral, it was obligatory to perform a purification ritual because it was believed that the dead were polluted. As for deaths of the children, it was such a common occurrence at the time that it made no sense for many to mourn the death of every newborn. And for the soldiers, who were precisely because of their occupation exposed to premature death, and those who would lose their lives in a battle, would be buried together.

With the advent of Christianity, there was a slow change in tomb architecture, and early communities of Christians and Jews began to be buried in underground catacombs. According to the Code of Twelve Tables, burial within the city is prohibited and the cemetery is located outside the city walls. To the Romans, tombs were an eternal home in which they lived after death. The most common tombs of the Roman world were shapeless holes in which either vessels with ashes and burnt bones or a skeleton were placed. It all depended on the material possibilities and tradition of the family, the appearance of graves and grave sites could vary and some patrician families could even have private graves. The constructions of the mausoleums was also established, but it was more often built by the ruling families; with the best example of this being the mausoleum of Augustus. All this information related to the burials of the ancient Romans can be read from two valuable sepulchral reliefs: the relief of the tomb of the Haterii family and the relief of the tomb from Amiternum on which we have depictions of funeral preparations and processions.

Keywords: Roman Empire, death, funeral ritual, funeral custom, funeral preparation, funeral procession, cremation, inhumation

13. Literatura

J. Bodel, 1999

Bodel John, *Death on display: Looking at Roman Funerals*, Studies in the history of art, Washington, D.C. v. 56, 1999.

F. Cumont, 1922

Cumont Franz, *After Life in Roman Paganism*, Yale University Press, London, 1922.

J. Davies, 1999

Davies Jon, *Death, burial and rebirth in the religions of antiquity*, Routledge, London, 1999.

K. A. Giunio, T. Alihodžić, 2019

Giunio A. Kornelija, Alihodžić Timka, *Pogrebni obredi i običaji staroga Rima/ The Ancient Roman's Funerary Rituals and Customs*, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2019.

E.- J. Graham 2006

Graham Emma-Jayne, *The Burial of the Urban Poor in Italy in the Late Roman Republic and Early Empire*, BAR International series 1565, Oxford, 2006.

P. Grimal, 1968

Grimal Pierre, *Rimska civilizacija*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1968.

V. M. Hope, 2009

Hope M. Valerie, *Roman death; The Dying and the Dead in Ancient Rome*, Continuum UK, London, 2009.

H. Lewandowski, 2007

Lewandowski Herbert, *Povijest rimskih običaja*, Demetra, Zagreb, 2007.

P. Lisičar, 1971

Lisičar Petar, *Grci i Rimljani*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

N. A. Maškin, 1985

Maškin Nikolaj Aleksandrovič, *Istorija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 1985.

I. Matijević, A. Kurilić, 2011

Matijević Ivan, Kurilić Anamarija, *Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone*, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 35 No. 1, 2011., Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112053 (23. 8. 2021.)

A. D. Nock, 1932

Nock Darby Arthur, *Cremation and Burial in the Roman Empire*, *The Harvard Theological Review* Vol. 25, No. 4., Cambridge University Press, 1932.

M. Pallottino, 1955

Pallottino Massimo, *The Etruscans*, Penguin Books, Harmondsworth, 1955.

F. P. Retief, L. Cilliers, 2010

Retief Francois Pieter, Cilliers Louise, *Burial customs and the pollution of death in ancient Rome: procedures and paradoxes*, *Acta Theologica* Vol. 26, No. 2., Bloemfontein, 2010.

Dr. L. Taylor, 2015

Taylor Laurel Dr., *Roman funeral rituals and social status: the Amiternum tomb and the tomb of the Haterii*, 2015., Preuzeto iz: [Roman funeral rituals and social status: the Amiternum tomb and the tomb of the Haterii \(article\) | Khan Academy](#), (23. 8. 2021.)

Ž. Tolić, 2016

Tolić Željko, *Starokršćanska rimska groblja – katakombe*, *Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija*, Vol. 56 No. 2-3-4, 2016., Preuzeto iz: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=249653 (22. 8. 2021.)

J. M. C. Toynbee, 1971

Toynbee Jocelyn Mary Catherine, *Death and burial in the Roman world*, Cornell University Press, New York, 1971.

J. Wachter, 2002

Wachter John, *The Roman world*, Routledge, London, 2002.

14. Popis mrežnih stranica

https://www.worldhistory.org/Etruscan_Civilization/ (22. 7. 2021.)

<https://factsanddetails.com/world/cat56/sub405/entry-6294.html> (14.8. 2021.)

https://www.treccani.it/enciclopedia/gens_%28Dizionario-di-Storia%29/ (22. 8. 2021.)

<https://www.treccani.it/enciclopedia/arcosolio/> (22. 8. 2021.)

[L'archeologia delle pratiche funerarie. Mondo romano in "Il Mondo dell'Archeologia" \(treccani.it\)](#) (12. 08. 2021.)

[Roman funeral rituals and social status: the Amiternum tomb and the tomb of the Haterii \(article\) | Khan Academy](#) (13. 8. 2021.)

15. Popis priloga

Slika 1.

https://en.wikipedia.org/wiki/Etruscan_civilization#/media/File:Etruscan_civilization_map.png (28. 7. 2021.)

<https://hr.puntomarinero.com/romulus-and-remus-the-legend/> (13. 8. 2021.)

Slika 2.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/246138> (9. 8. 2021.)

Slika 3.

<https://hr.puntomarinero.com/romulus-and-remus-the-legend/> (13. 8. 2021.)

Slika 4.

<https://www.lookandlearn.com/history-images/M074369-03/Conclamatio-over-the-Dead> (9. 8. 2021.)

Slika 5.

<https://factsanddetails.com/world/cat56/sub405/entry-6294.html> (23. 7. 2021.)

Slika 6.

<https://imperiumromanum.pl/en/curiosities/roman-death-masks/> (25. 7. 2021.)

Slika 7.

<https://www.thoughtco.com/roman-burial-practices-117935> (25. 7. 2021.)

Slika 8.

https://www.researchgate.net/publication/284273472_Infant_Death_and_Burial_in_Roman_Italy_Journal_of_Roman_Archaeology_24_2011_99-120 (14. 8. 2021.)

Slika 9.

<https://www.biblicalarchaeology.org/daily/ancient-cultures/ancient-rome/tour-the-roman-catacombs/> (14. 8. 2021.)

Slika 10.

<https://news.italy-museum.com/the-tomb-of-cecilia-metella/> (14. 8. 2021.)

Slika 11.

<https://exhibits.stanford.edu/nash/feature/s> (14. 8. 2021.)

Slika 12.

<https://ezadar.net.hr/dogadaji/3999124/zaboravljeni-augustov-mauzolej-obnovljen-i-otvoren-za-javnost/> (14. 8. 2021.)

Slika 13.

<https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/cestijeva-piramida-rimsko-cudo-staro-2000-godina-koje-je-izgradjeno-za-samo-330-dana---536477.html> (14. 8. 2021.)

Slika 14.

https://www.flickr.com/photos/re_teacher/28232891983 (16. 8. 2021.)

Slika 15.

<https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-profano/Mausoleo-degli-Haterii.html> (16. 8. 2021.)

Slika 16.

<https://smarthistory.org/roman-funeral-rituals-and-social-status-the-amiternum-tomb-and-the-tomb-of-the-haterii/> (16. 8. 2021.)

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Frana Katunović, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce Povijesti i Talijanskog jezika i književnosti, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 24.09.2021.

Potpis

OBRAZAC I.P.

**IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU**

STUDENT/ICA	Ivana Katunović
NASLOV RADA	Pogrebni rituali i običaji u Rimskom Carstvu
VRSTA RADA	Završni rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	Povijest
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	doc. dr. sc. Iva Matijević
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. doc. dr. sc. Iva Bošić 2. Zvonimir Forker, prof. 3.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) u otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 24. rujna 2021. godine
mjesto, datum

Ivana Katunović
potpis studenta/ice